

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ ВИХОВАННЯ
В КАДЕТСЬКИХ КОРПУСАХ УКРАЇНИ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Перші кадетські корпуси виникли в Пруссії в ХVІІ столітті. Вони були засновані з метою підготовки дворянських дітей до військової служби. Сьогодні кадетські корпуси існують у багатьох країнах світу й мають свою історію. У цих початкових навчальних закладах, зорієнтованих на створення професійних військових кадрів, що складають підгрунття збройних сил держави протягом більш ніж трьохсот століть, формувалася специфічна система виховання, спрямована на те, щоб виховати працелюбну, чесну, добропорядну людину, вірного захисника вітчизни. Вихованцям кадетських корпусів прищеплювали любов до історії Вітчизни, армії, флоту, у них формували високі моральні якості. Кадети завжди вирізнялися професійними знаннями, широким кругозором, високорозвинутим почуттям патріотизму, обов'язку та офіцерської честі.

Накопичений цими навчальними військовими закладами досвід виховання висококваліфікованих і добре освічених офіцерів не втрачає своєї актуальності й на сучасному етапі розвитку вітчизняної освіти.

Питання розвитку кадетських корпусів у науковій літературі розроблялося переважно в межах історіографії. Це насамперед роботи російських дослідників М. І. Алпатова, В. М. Крилова, А. Ю. Воробйової та інших, а також українських науковців М. І. Нещадима й А. П. Ткачука.

У контексті історії розвитку кадетських корпусів на території України, від їх появи в середині ХІХ століття до Лютневої революції 1917 року, ми розглянемо, як мінялися зміст і форми системи виховання в цих навчальних закладах.

У Російській імперії за 200 років було створено 49 кадетських корпусів, із них до 1917 року нараховувалося 31, а в 1919 році в Криму було сформовано ще один – 32-й морський кадетський корпус.

На території України перший кадетський корпус з'явився в середині ХІХ століття, а на початку ХХ століття кадетські корпуси вже діяли в Києві, Полтаві, Одесі, Сумах та Севастополі. Після Лютневої революції, за правління Тимчасового уряду, у стислі терміни були підготовлені й затверджені нові правила прийому та положення з навчально-виховної частини цих закладів. Із 31 серпня 1917 року кадетські корпуси отримали нову назву – гімназії військового відомства. У роки Української національно-демократичної революції в кадетських корпусах відбулися значні зміни, як пише про це А. П. Ткачук. За ухваленням Центральною Радою 5 грудня 1917 року законом кадетські корпуси на території України було перетворено на військові гімназії з підпорядкуванням Секретаріатові освіти. За часів Центральної Ради, не зважаючи на складну політичну

ситуацію та матеріальну скруту, вони не припинили свою діяльність. Після встановлення Української Держави, негативно оцінюючи рішення Тимчасового уряду передати корпуси в підпорядкування Міністерства народної освіти й перетворити їх на гімназії, гетьман Павло Скоропадський своїм наказом відновив їх підпорядкування військовому відомству [11, с. 68–70]. Як зазначає М. І. Нецадим, за Гетьманату управління системою підготовки військових фахівців здійснювали Військова офіція Української Держави та підпорядкована їй Головна шкільна управа. Вони розробляли систему військових навчальних закладів, затверджували умови прийому до кадетських корпусів та старшинських шкіл, визначали перелік спеціальностей, штати військових навчальних закладів та їх фінансування. Загалом управління системою підготовки офіцерських кадрів у 1917–1921 рр. через громадянську війну, а також через короткий термін існування українських урядів не дало змогу успішно вирішити завдання з формування системи військової освіти та підготовки офіцерських кадрів [6, с. 28–29].

6 грудня 1840 року з ініціативи полтавського військового губернатора М. Г. Рєпніна першим в Україні було відкрито Петровський Полтавський кадетський корпус. Цей заклад утримувався коштом дворян Полтавської, Катеринославської, Харківської та Чернігівської губерній і давав можливість місцевому дворянству здобувати освіту, без якої неможливо було просуватися по службі та отримувати нові чини. На навчання приймалися хлопці віком 10–18 років. Корпус мав 7 класів з однорічним курсом навчання й поділявся на 4 роти: гренадерську, дві мушкетерські та неранжовану. Такий поділ тривав до 1856 року, до закінчення Кримської війни. У 1865 році корпус реорганізовано в гімназію, а в 1882 році знову відновлено як кадетський корпус. Під час Лютневої революції 1917 року він, як і всі кадетські корпуси Російської імперії, отримав назву гімназії військового відомства, а за часів правління гетьмана Скоропадського в 1918 році знову став кадетським корпусом, але вже Української Держави.

1 січня 1852 року згідно з наказом Микола I у Києві було відкрито Неранжований Володимирсько-Київський корпус, до якого приймали дітей дворян Південно-Західного краю (Київська, Волинська, Подільська, Херсонська й Таврійська губернії) віком від 9 з половиною до 12 років. Корпус мав 1-й та 2-й підготовчі класи, тому кадети продовжували освіту в інших кадетських корпусах. У стройовому відношенні він складався з двох неранжованих рот. 17 серпня 1857 року Володимирсько-Київський кадетський корпус було перетворено на корпус 1-го класу з 7-річним терміном навчання. Оскільки в цьому закладі серед інших навчалися діти польських шляхтичів, при корпусі було відкрито як православну, так і католицьку церкви. У березні 1865 року разом з іншими корпусами Володимирсько-Київський було перетворено на військову гімназію, а 22 липня 1882 року знову перейменовано на кадетський корпус, що поділявся на 5 рот. У 1918 році Володимирсько-Київський кадетський

корпус було підпорядковано Військовому міністерству Української Держави.

16 березня 1899 року за наказом Миколи II було засновано Одеський кадетський корпус. У середині 1915 року він отримав найменування «Одеський Великого князя Костянтина Костянтиновича кадетський корпус». На початку 1917 року він складався з 4 рот. 1906 року при корпусі було утворено «Товариство взаємодопомоги колишніх кадетів і службовців». У 1907 році тут організовано історико-педагогічний відділ і музей. При цьому відділі існувала психологічна лабораторія, в якій викладачі й вихованці проводили різноманітні дослідження. Хоча в 1917 році одеські кадети втратили приміщення, проте восени розпочали заняття в стінах Одеського єпархіального жіночого училища, навіть не маючи офіційної назви. За часів Гетьманату Одеському кадетському корпусу як українському військовому навчальному закладу було повернено всі приміщення.

28 грудня 1899 року за постановою Військової ради Російської армії було утворено Сумський Михайлівський кадетський корпус, урочисте відкриття якого відбулося 26 вересня 1902 року. З початку 1917 року до його складу входили 4 роти. На початку 1918 року цей заклад був закритий радянською владою як військова інституція царської армії, але влітку цього ж року його було відтворено вже як гетьманський кадетський корпус Української Держави.

У 1916 році в Севастополі було відкрито 2-й Морський кадетський корпус для підготовки офіцерів військового флоту Росії (в якому планувалося навчання сина царя Миколи II). Проте вже влітку 1917 року цей кадетський корпус було закрито.

У 1919 році в Криму (Севастополь) було сформовано ще один морський кадетський корпус, який разом із Білою армією переїхав до Бізerti (Туніс) і припинив своє існування в 1925 році, про що пише в своїх спогадах «Останні гардемарини» Володимир Берг [1].

У процесі завершення громадянської війни протягом 1918–1920 рр. кадетські корпуси на території України припинили своє функціонування.

Як засвідчує В. М. Крилов, у листопаді 1919 року залишив Полтаву Петровський Полтавський кадетський корпус, він розташувався спочатку у Владикавказі, а згодом у Мансарді, де 9 жовтня 1920 року був об'єднаний з Владикавказьким кадетським корпусом у Кримський кадетський корпус, до якого приєднався Сумський Михайлівський кадетський корпус. У листопаді 1920 року за наказом генерала Врангеля Кримський кадетський корпус було евакуйовано до Югославії [5, с. 52].

Володимирсько-Київський кадетський корпус було евакуйовано в Одесу й 18 грудня 1919 року розміщено в одній із будівель Одеського Великого князя Костянтина Костянтиновича кадетського корпусу. 7 лютого 1920 року Київський і Одеський корпуси було евакуйовано в Королівство Сербів, Хорватів і Словенців (Югославію) [10, с. 7].

У Російській Імперії від початку своєї появи кадетські корпуси

відігравали прогресивну роль у вихованні майбутніх офіцерів. Особлива увага приділялася моральному вихованню кадетів, мета якої була спрямована на те, щоб «...зробити добродійними й благочестивими вихованців; прищепити їм чітке виконання обов'язків, почуття відповідальності, відданості государю, послуху перед начальством, пошани до батьків, поваги до старших, любові до ближніх» [8, с. 24]. Проте засоби виховання були досить суворими: тілесні покарання, захоплення муштрою, плац-парадом.

Відкриття перших кадетських корпусів на території України пов'язане з приходом до влади Миколи I (1825–1855), який волів реформувати військові навчальні заклади. По-перше, приділялась особлива увага відбору педагогічних кадрів – викладачів і вихователів кадетських корпусів. До викладання залучалися кращі педагогічні сили країни, на посаду вихователя допускалися «...лише люди істинно достойні, з чистою моральністю і здатністю до виховання» [3, с. 14]. По-друге, ставився акцент на якості освіти, 1840 року вперше були розроблені програми з усіх навчальних предметів. По-третє, чітко окреслювалась основна мета військових закладів – вишкіл майбутніх офіцерів. По-четверте, порушувалась проблема здоров'я вихованців, ставилося питання сумірності фронтних занять і фізичних сил кадетів відповідного віку.

Слід підкреслити, що при цьому змінився характер фізичного виховання, робився акцент не лише на витривалість і стійкість, що були необхідними в польових умовах, але й ,як обов'язкові, вводилися заняття гімнастикою, фехтуванням і танцями, а в деяких корпусах верховою їздою, що давало змогу набувати не лише певних, необхідних в армії фізичних навичок, а й формувало в кадетів красиву статуру, поставу, ходу, вносило певний естетичний аспект у фізичне виховання. Безпосередньо на естетичне виховання теж зверталася увага, начальство корпусів мало заохочувати вихованців до занять музикою, співами, живописом.

Головне, було змінено систему покарань, радикально змінювався її зміст – покарання мало викликати не страх, а сором. Колишній вихованець кадетського корпусу підполковник Антон Дмитревський писав: «Доки не буде усвідомлено помилку виховання корпусу офіцерів у страху покарання, а не в соромі його, – арешт, як покарання, буде не тільки не дієвим, але й таким, що підриває уявлення про моральність і особливо про обов'язок; він не буде вважатися ганебним» [4, с. 335]. Моральні чесноти кадетів оцінювалися балами: 12 – відмінна поведінка, 11 і 10 – дуже добра, 9, 8, 7 – добра, 6, 5, 4 – посередня, 3, 2, 1 – погана. Покарання різкими дозволялося лише за рішенням директора корпусу, за погану поведінку знімалися погони, вдягалася сіра куртка, або ім'я вихованця розміщувалося на чорній дошці. У крайніх випадках нечемні кадети переводилися в батальйони кантоністів або, досягаючи віку 16–17 років, призначалися на службу нижчими чинами в армійські полки. При цьому акцент робився на заохочуванні: хорошим вихованцям видавалися похвальні листи й книжки в подарунок, за особливі заслуги підвищували

до єфрейторів, унтер-офіцерів, фельдфебелів, імена кращих кадетів-випускників записували на сірих мармурових дошках пошани в рекреаційних залах, а імена загиблих на полі бою в церквах на чорних мармурових дошках.

Так нові ідеї виховання, які впроваджував у Полтавському кадетському корпусі його директор В. Св'ятловський, позначилися вже на першому випуску 1844 року: 34 вихованці, які продовжили навчання в Петербурзі у Дворянському полку, перевершили всіх, показавши найкращі результати в таких дисциплінах, як Закон Божий, російська мова, географія, малювання.

За часів правління Олександра II (1855–1881) розпочалась епоха реформ, одним з її напрямків було вдосконалення військових навчальних закладів, насамперед кадетських корпусів. Кримська війна висвітлила ряд суттєвих недоліків у системі їх навчання й виховання: 1) змішування загальної освіти зі спеціальною; 2) навчання в одному класі вихованців різного віку від 10 до 20 років; 3) надмірна вимогливість до стройової підготовки за рахунок класних занять; 4) дисциплінарні відносини між вихованцями 10-літнього віку й дорослим юнацтвом; 5) відсутність спеціалістів, які б поєднали здібності й підготовку педагога з якостями стройового офіцера; 6) надмірна завантаженість навчальних програм і відсутність часу для їхнього виконання; 7) відрив навчальної частини від виховної через відсутність однакового рівня освіти навчального та виховного складу викладачів; 8) складність утримання спеціальних класів при губернських кадетських корпусах [3, с. 8–9]. У результаті опрацювання цих недоліків й реформування системи військової освіти кадетським корпусам було надано характеру цивільних навчальних закладів, замість військової дисципліни було введено виховання під керівництвом вихователів, без участі унтер-офіцерів і старших кадетів.

З приходом на російський престол Олександра III (1881–1894) розпочався новий етап реформування військово-навчальних закладів, оскільки система виховання в них була занадто ліберальною й не відповідала вимогам військової служби. Прагнення задовольнити потреби середньої освіти на рівні гімназії дещо не співпадали із завданнями професійного військового закладу. Тому метою реформи стало за умови збереження систематичного середньоосвітнього курсу надати цим закладам належного військової освіті спрямування, тому в 1882 році військові гімназії знову було перетворено на кадетські корпуси, в яких вихованців поступово привчали до суворих вимог стройової дисципліни. У структурі кадетських корпусів відбувся ряд змін: 1) на посади вихователів призначали виключно офіцерів, які задовольняли необхідним вимогам як своїми моральними якостями й освітою, так і службовим досвідом; 2) за умови збереження розподілу вихованців за віком, корпуси ділилися на роти, у кожній з яких призначався командир; 3) за підготовчу стройову освіту відповідали офіцери-вихователі разом з ротними командирами; 4) у літній період кадети двох старших класів вивозилися в табори, де

займалися воєнними вправами; 5) з метою правильного військового виховання посилювалося фізичне виховання, закладалися основи військової дисципліни й моральних якостей, необхідних майбутнім офіцерам; 6) кращі вихованці 7-го класу призначалися на посади віце-фельдфебелів і віце-офіцерів стройової роти; 7) загальноосвітній курс зберігався в тому ж обсязі, який був у військових гімназіях [3, с. 11–12].

На час приходу до влади Миколи II (1894–1917) реформа попередніх часів вичерпала свої позитивні можливості, у кадетських корпусах панували командні відносини й формальні вимоги до дисципліни, якість загальноосвітнього навчання суттєво знизилася. Розвиток системи виховання в ці часи було скеровано на розвиток моральної свідомості кадетів, виховання в них людської гідності. Ставилося питання формування образу кадета, який би мав вплив не лише на молодших товаришів, як гідний наслідування взірець, а й формував суспільну думку щодо майбутніх офіцерів, їх освіти, виховання, професіоналізму.

Загальноосвітня програма кадетських корпусів включала 14 дисциплін: Закон Божий, російську мову й словесність, французьку мову, німецьку або англійську мову, математику, початкові відомості з природних наук і природознавства, фізику, космографію, географію, історію, законодавство, чистописання, малювання та креслення, хімію [7, с. 6]. Кадетські корпуси мали добре обладнані фізичні кабінети й хімічні лабораторії та навіть метеорологічні станції. Позакласні заняття включали стройове навчання й фізичні вправи: гімнастику, рухливі ігри, фехтування, плавання, танці, співи, музику, ручний труд. При корпусах облаштовувалися гімнастичні містечка. З 1907 року було введено обов'язкове позакласне читання святого Письма, що супроводжувалося бесідами й поясненнями. Зверталась особлива увага на забезпечення літературою, кожний кадетський корпус мав фундаментальну бібліотеку.

Кадетські корпуси на час Лютневої революції 1917 року забезпечували високий рівень освіти, тому частина випускників продовжувала навчання не у вищих військових закладах, а в університетах. Вихованець Володимирсько-Київського кадетського корпусу всесвітньо відомий філософ Микола Бердяєв писав у своїй автобіографії: «Краще за інші предмети я знав історію і природознавство. Програма кадетських корпусів була близькою до програми реальних училищ. Велике значення мала математика, і викладалась у старшому класі навіть аналітична геометрія й елементи вищої математики. Викладалось природознавство, ботаніка, зоологія, мінералогія, фізика і хімія, космографія. Вступивши до університету на природознавчий факультет, я краще за інших студентів орієнтувався в природознавчих науках» [2, с. 276].

Слід зазначити, що створена в процесі поступового реформування система виховання породила два типи кадетів: одні шанували фізичну силу й військову виправку, інші – успіхи в навчанні наукам. Полковник Микола Шнеур писав: «У кадетські корпуси поступають не самі кадети, а віддають їх батьки в той час, коли ще ніхто не може сказати, що з хлопчика вийде.

Це було й раніше, і кадетські корпуси завжди давали трьох видів випускників: 1) офіцерів за покликанням, 2) офіцерів, байдужих до служби, і 3) абсолютно нездатних, через моральну витонченість, до суворого ремесла воїна, які ненавидять службу» [12, с. 166–167].

Як бачимо, Микола Бердяєв належить до того типу вихованців кадетських корпусів, які знайшли свій шлях поза військовою кар'єрою. Про інший тип пише В. Райковський у статті «Військове виховання» (1908): «Командний склад армії належало б виховувати з дитинства, і в цьому відношенні наша військова школа, кадетські корпуси, приносять і мають завжди приносити велику користь нашій справі. Контингенти корпусів, що виховуються й ведуться з юних років, створюють те, чого жодний навчальний заклад іншого типу зробити не в змозі. Кадетські корпуси, які витримуються в строгому порядку, системі, режимі, виховуючи спартанські звички, виховуючи й характер і волю, поки лише одні дають кращий матеріал для заповнення проломів, що утворюються через природну втрату командного складу в армії» [9, с. 266]. До цього типу належить головнокомандувач Російської армії 1917 року (листопад-грудень) Микола Духонін, який вчився у Володимирсько-Київському кадетському корпусі в ті ж роки, що й Бердяєв.

Становлення та розвиток системи виховання українських кадетських корпусів відбувалися протягом майже століття в контексті реформування військової освіти Російської Імперії. Поетапні реформи суттєво змінювали зміст і форми системи виховання кадетських корпусів, зробивши їх одними з кращих навчальних закладів дореволюційної Росії. У результаті реформування було створено таку навчально-виховну систему, яка формували два типи особистості, кожний з яких, незалежно від військового покликання, міг приносити користь державі. Серед вихованців українських кадетських корпусів: Полтавського, Київського, Одеського, Сумського – було багато не лише видатних військових, а й діячів науки й культури. Це кадрові офіцери: генерал Микола Холодовський, генерал-майор Михайло Домонтович, генерал-майор Олексій Пашенко, генерал-лейтенант Микола Духонін, військовий міністр Всеволод Петров, генерал Костянтин Плисовський, генерал-лейтенант Віктор Покровський, генерал Микола Ватутін, генерал-майор Андрій Вітрук і багато інших. Це професори: історик Володимир Іконников, економіст Микола Яснопольський, професор військового мистецтва Петро Кублицький, електротехнік і метеоролог Філадельф Величко. Філософ Микола Бердяєв. Педагог Олександр Чудінов. Художники: Микола Ярошенко, Михайло Холодовський, Микола Бутович, Микола Дубовський. Композитори й музиканти: Микола Казанлі, Дмитро Ахшарумов. Бронзовий призер Олімпійських ігор 1928 року Кароль Руммель (кінний спорт).

Проведене дослідження не претендує на всебічне висвітлення проблеми становлення та розвитку системи виховання в кадетських корпусах України у другій половині XIX – на початку XX століття. Подальшого вивчення потребують такі актуальні питання, як специфіка

функціонування кадетських корпусів у великих губернських містах України, внесок кадетських корпусів у розвиток військової справи в Україні і т.п.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бергъ В. Последніе гардеѣмарины (морской корпусъ) / Владимир фон Бергъ. – Парижъ, 1931. – 200 с.
2. Бердяев Н. А. Самопознание / Николай Александрович Бердяев // Бердяев Н. А. Самопознание: Сочинения. – М. : Эксмо, 2008. – С. 257–624. – (Антология мысли).
3. Воробьѣва А. Ю. Кадетские корпуса в России 1732–1917 / А. Ю. Воробьѣва; худож. О. Пахарев. – М. : АСТ, Астрель, 2003. – 62 с. – (Военно-историческая серия «Солдаты»).
4. Дмитревский А. М. Воспитание воина может быть только в стыде наказания, а не в страхе наказания / А. М. Дмитревский // О долге и чести воинской в российской армии : собрание материалов документов и статей / сост. Ю. А. Галушко, А. А. Колесников ; под ред. В. Н. Лобова. – М. : Воениздат, 1990. – С. 334–337.
5. Крылов В. М. Кадетские корпуса и российские кадеты / Валерий Михайлович Крылов. – СПб : Военно-исторического музея артиллерии, инженерных войск и войск связи, 1998. – 672 с.
6. Нещадим М. І. Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика : монографія / Микола Іванович Нещадим. – К. : Київський університет, 2003. – 852 с.
7. Общая программа и інструкція для преподаванія учебныхъ предметовъ въ кадетскихъ корпусахъ. – Петроградъ : Изданіе Главнаго Управленія военно-учебныхъ заведеній, 1915. – 322 с.
8. О долге и чести воинской в российской армии : собрание материалов документов и статей / сост. Ю. А. Галушко, А. А. Колесников ; под ред. В. Н. Лобова. – М. : Воениздат, 1990. – 368 с.
9. Райковский В. Л. Военное воспитание / В. Л. Райковский // О долге и чести воинской в российской армии : собрание материалов документов и статей / сост. Ю. А. Галушко, А. А. Колесников ; под ред. В. Н. Лобова. – М. : Воениздат, 1990. – С. 261–270.
10. Русский Кадетский Корпус. Кадетская памятка. 1920–1925. Второй сборник Константиновского Кружка. – Сараево, 1925. – 82 с.
11. Ткачук А. П. Вишкіл і виховання в кадетських корпусах на території України (1840–1920) : дис. ... канд. істор. наук : 20.02.22 / Ткачук Андрій Павлович. – Львів, 2010. – 212 с.
12. Шнеур Н. Я. Обязательная служба офицеров / Н. Я. Шнеур // О долге и чести воинской в российской армии : собрание материалов документов и статей / сост. Ю. А. Галушко, А. А. Колесников ; под ред. В. Н. Лобова. – М. : Воениздат, 1990. – С. 166–167.